

Vörösmarty és Toldy

Vörösmarty és Toldy nevének, személyének összekapcsolása nem új és nincsen benne semmi meglepő. Közismert tényeken alapul: a mély barátságon, amely kettőjüket szinte fellépésük pillanatától kezdve egymáshoz fűzte, a közös állásponton, amelyet a magyar irodalom fejlődésének egyik legjelentősebb szakaszában képviseltek, az irodalompolitika döntő kérdéseiről vallott — ha más-más oldalról is — azonos felfogásukon, az Athenaeumban és a Figyelmezőben vívott harcokon, az Akadémián belül kialakított közös fronton, amelyek mind együtvértartozásuk tudott és számontartott megnyilvánulásai.

De az is tény, hogy a Vörösmarty-irodalom nehezen képzelhető el Toldy nélkül. Nemcsak azért, mert a kortárs-kritikus megnyilatkozásai éppen közelségüknél fogva hivatottak arra, hogy sok mindent közvetlenül világítsanak meg és mert az első tudományos igényű fellépő Vörösmarty-elemzés tőle származik, hanem azért is, mert azok a nézetek, amelyeket Toldy pályájának különböző állomásain fejezett ki Vörösmarty költői munkásságáról, egyben a tudatos magyar irodalomtörténetírás határkövei is.

És ez a tény teszi ma szükségessé a Vörösmarty—Toldy viszony újbóli tisztázását. Mégpedig nemcsak az évfordulóadta időszerűségénél fogva, hanem azért is, mert most vannak meg először a tárgyi előfeltételei annak, hogy mindkettőjük történelmi szerepét és jelentőségét világosan láthassuk. Mai szemszögünkben nézve persze nem ennek a viszonynak személyi vonatkozásai lényegesek. Annál kevésbé, mert kiindulópontunk a legáltalánosabb, de ugyanakkor a legkonkrétabb is: abból indulunk ki, hogy Vörösmarty költői tevékenysége ugyanannak a történelmi folyamatnak ideológiai megnyilvánulása, mint amelyet Toldy kritikai és irodalomtörténeti tevékenysége is tükrözött. Másrészt ellenben tudjuk azt, hogy Vörösmarty költészete — legértékesebb, igazán maradandó részét te-

kintve — éppúgy a magyar társadalmi valóság megismerésének eszköze, mint Toldy bírálati és irodalomtörténeti szemlélete. Ebből viszont szükségszerűen adódik a Vörösmarty—Toldy viszony vizsgálatának súlypontja: hogyan tükröződik Vörösmarty művészete a korszak egyik legjobb kritikusának állásfoglalásában, mi az, ami Vörösmarty művészi valóság-tükröztetéséből Toldyban tudatosul és mi az, amit Toldy ebből tudatosítani akar. A kérdésfeltevés azzal válik még jelentősebbé, hogy Toldy egyben első olyan kritikusunk, aki a kritikai szempontokat irodalomtörténeti síkra emeli és felismeri, hogy az irodalmat megérteni csak a történelmi összefüggések feltárásával, egységes fejlődési folyamat megnyilvánulásaként való felfogásával lehet. Ebből a szemszögből tekintve pedig a Vörösmarty—Toldy viszony tudománytörténeti probléma, melynek súlyát az adja meg, hogy egy különös eseten mutatja be a magyar irodalomtörténetírás kialakulásának központi problematikáját.

E probléma tisztázásához először annak a tévedésnek felszámolására van szükség, amely ezen a téren a polgári irodalomelméletet jellemezte és amely felfogását korlátoztá tette: szükség van a kritika és az irodalomtörténet viszonyának helyes értékelésére. Irodalomteoretikusaink a múltban éppen Toldyval kapcsolatban hajlottak arra, hogy az irodalomtörténetet és a kritikát merőven elválasszák egymástól. Nem ismerték fel, hogy mindkettőnek ugyanaz a közvetett célja: a valóság megismerése. Ennek következtében azt sem látták, hogy amint a kritika az irodalom és a korabeli valóság kapcsolatának vizsgálatánál nem mondhat le a történeti összefüggések számbavételéről, úgy az irodalomtörténetírás sem nélkülözheti az irodalom történeti fejlődésének vizsgálatánál a kritika szempontjait. Természetes, hogy a kettő más, és más, de mégis: az irodalomtörténetész előfeltétele a kritikus, az igazi kritikus viszont bizonyos vonatkozásokban

magában foglalja az irodalomtörténetet is, mert az egyes mű elemzése akkor valóban tudományos, ha megállapításait az egész társadalmi valóságba ágyazza be és ezzel lehetővé teszi a mű lényeges tartalmának és jelentőségének helyes megértését. Ez azonban nem más, mint az irodalmi alkotásnak társadalmi folyamatként való felfogása, vagyis az író megismerő tevékenységének folytatása más síkon azáltal, hogy ez az egyes megismerés az emberi megismerés és tevékenység fejlődésének egészéből fejtődik ki.

A fiatal Toldy állásfoglalását kora irodalmával kapcsolatban a kritikai és történeti szempont ösztönös egyesítése jellemzi. Ezt az irányt követi akkor is, amikor a *Zalán futása* megjelenésének évében érdeklődésével azonnal Vörösmarty felé fordul és az *Irisben* német nyelven ismerteti az új nagy eposzt és a *Cserhalom* című »kisebb hőskölteményt«. A *Zalánban* a történeti hűséget emeli ki elsősorban, vagyis a műnek a valósághoz való viszonyát tartja súlyponti kérdésnek. Ez kifejezetten kritikai szempont. Magában az ismertetés tényében ellenben irodalomtörténeti nézőpont is rejlik, amely nem egészen tudatos ugyan, de ösztönyszerűen megnyilvánul abban, hogy Toldy megkülönbözteti a régi és az új irodalmat, egészséges ösztönét pedig az mutatja, hogy a »szakadásban«, amelyet a »régiben maradás és a haladni vágyás tüze csinálja az írók között«, egész határozottsággal az új mellé áll.

Az első megnyilatkozás spontán lelkesedését már 1826-ban követik az *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról*, az a nagyszabású elemzés, amely az *Iris*-beli cikkel felvett problematikát teljes egészében kibontakoztatja és Toldy álláspontját elvi szempontból is leszögezi. A vezető kritikai folyóiratban, a Tudományos Gyűjteményben megjelent levelek könyvkiadásának előszava (1827) a következőt állapítja meg: »...célom az, hogy minél több utakon gerjesszem azt a figyelmet, melyre oly művek, mint Vörösmartyé, érdemesek; s azon stúdiumra intsem kivált fiatal olvasóinkat, melyet ily mélyebb jelentésű költemények megértése megkívánni látszik.«

Ez a kijelentés egyformán jelentős mind az irodalomra, mind pedig a kritika nézve. Egyfelől ugyanis kimondja, hogy az irodalom célja nem csupán szó-rakoztatás, hanem a tudás gyarapítása. Mégpedig nyilvánvalóan objektív tudásról van szó, stúdium eredményéről, azaz

megismeréséről. (Ez abból a megjegyzésből derül ki, amelyben Toldy visszautasítja azt a szerinte helytelen nézetet, mintha a *Kis gyermek halálára* című vers, tehát a líra a maga szubjektivitásában »kedvesb adomány« volna, mint Zalán, amely objektív valóságot tükrözött, »történeteink nevezetes időszakát.«) A kritikanak ezt a tudást kell elősegítenie. Másfelől azonban itt is kifejezésre jut a határvonal régi és új között, irodalom és közönség tekintetében egyaránt, a fiatalokra történő utaláson keresztül. Ez pedig irodalomtörténeti elhatárolás, a kritikus szemszögéből nézve.

Az utóbbi felismerést, amely legmélyen történeti jellegű, az első levelek fejtik ki bővebben és a történeti távlatokat közvetlenül is kibontakoztatják. Toldy kijelenti, hogy a magyar nemzet most érte el az eposzi kort, »melyben a nemzet csapongó ifjúi tüze szünetez... s nyugtalan ifjúság után komolyabb férfielelet áll elő«. A nemzet életének ez az a korszaka, amikor fiatalságának eseményei tudatosulnak és művészetté válnak. »A hőskort össze ne zavard a művészet e vagy ama korával. Más koré a hős, másé a mű.« A nemzet tehát fejlődése új szakaszába lépett és ennek következtében az irodalomba is új tárgynak kell bevonulnia: a hőskornak most kell művészetté, ideológiává válnia. Ez ad különös súlyt Vörösmarty művészetének is, mégpedig elsősorban eposzainak, hiszen ezekben valósul meg az eposzi kor követelménye és lényege, ezek »kapcsolják össze a multat a jelennel.«

A kritika tudatosító tevékenysége ehhez kapcsolódik és a bírálat ezzel történelmi távlatot kap, mert az irodalom es a kor között valamiféle kapcsolatot lát meg és sejteti, hogy az új irodalom, a magának korának művészete nem a véletlen eredménye, hanem valamilyen fejlődésnek a következménye. Vagyis a fejlődés elve vetődik fel, félreérthetetlenül, még akkor is, ha Toldy reális okokkal nem támasztja is alá. A »forrás« kérdése világos: a romantikus német filozófia egyik alaptétele hangzik itt el, a születés-virágzás-elmúlás hármassága, amely morfológikus egyoldalúságból tekinti a fejlődést, elvonatkoztatja és ennélfogva téves következtetésekre, végső fokon fatalizmusra és pesszimizmusra vezet. De nem a forrás kérdése a döntő, hanem az, miért alkalmazza Toldy a fejlődés elvét, miért éppen most alkalmazza, és miért a *Zalán futásával* kapcsolatban alkalmazza.

A feleletet a huszas évek magyar társadalmának helyzetében kell keresni. A birtokos köznemesség ebben az időben — a napóleoni háborúk konjunktúrája következtében élvezett kedvezőbb gazdasági helyzete fokozatos romlásával — a szentszövetségi reakció erősödése és egyre élesedő kizsákmányoló politikája következtében mindinkább tudatára ébredt annak, hogy az osztrák feudális abszolutizmus az országot gyarmati sorba akarja taszítani. Az osztály léteérdeke forgott kockán, emiatt az ellenállás nagy erővel indult meg. Ennek az ellenállásnak ideológiai megnyilvánulása volt a régi jogokra való hivatkozás, a múltnak a dicsőítése éppúgy, mint a megújulás szükségességének a hangoztatása. A nemzeti függetlenség ideológiája volt ez, amely elentés és egymásnak ellentmondó elemeket foglalt magában. A régi jogokra való hivatkozás a függetlenséget célozta ugyan, de gyökereiben reakciós álláspont volt, a múlt feltámasztására irányuló törekvés. A nemesség haladó része ezzel szemben a függetlenséget nem a több száz évvel ezelőtti állapothoz való visszatéréssel akarta biztosítani, hanem reformokkal, a fennálló társadalmi rend fejlesztésével. A nemzeti múlt ennek az iránynak számára is fontos volt, de nem mint követendő példa, hanem mint lelkesítő hagyomány. A Zalán futása ennek a haladóbb rétegnek az ideológiájából fogant, hiszen a tetterre, a fejlődésre hívott fel. Igaz, hogy ugyanakkor a multat is dicsőítette, de a múlt csak eszköz volt és nem cél. Ezt persze könnyen félre lehetett érteni és valóban, a reakciós nemzeti réteg a mű igazi értelmét meghamisítva az eszköz-cél vizont megfordította. Az eredmény Vörösmartynak kezdetben osztatlan és általános népszerűsége volt, amely azonban később, mikor a költő egyre tudatosabban emelte ki a haladó vonalat, a konzervatív nemesség részéről ellenérzéssé változott át.

Toldy tehát helyes érzéssel közelíti meg a Zalán futását, amikor a fejlődés oldaláról közeledik hozzá. Álláspontja a fejlődéssel kapcsolatos fejtegetései a haladó nemesség ideológiájából folynak, azonban úgy, hogy az általános elveket különleges síkra helyezik át. Felfogásának különös jellemét a művészet, illetve a műveltség jelentőségének erős kidomborítása adja meg, a fejlődésnek az esztétikum területére történő központosítása. Toldy a múlt-jelen kérdést nem arra használja fel, hogy jogokat mutasson ki, mint a konzervatív nemesek, de azzal a lelkesedéssel és érzelmi helyesléssel sem kezeli,

mint a nemesség egésze, hanem mindekelőtt művelődési értéket tulajdonít neki és jelentőségét ebben látja. Ez az érték a művészetben akkor valósul meg — mondja —, ha a megismert múlt az irodalmi művön keresztül visszahat a jelenbe és ezzel a »szubjektivitás ismét objektivitássá« válik. Ez az objektivitás »eposzi« korszak mélyebb értelme, amelyben a nemzet »magasb örömökben« éli őskorának »szépeit«. Rendeltetését azonban az adja meg, hogy a magasabbrendű fokon tudatosított múlt és a jelen összefüggése objektivitássá válik és ez az irodalom igazi lényege, amelynek célja az, hogy a magyar közönség ne a személyes vélemény oldaláról nézze az életet, a valóságot, hanem az objektivitássá válás oldaláról. Az objektivitássá válás természetesen csak a társadalom egy rétegének a valósága, ennek következtében az irodalom sem általános érvényű: a »magasb lelkeknek« szól csupán, mert a művészet »csak ezekben él«.

Ez a megfogalmazás közelebbről világítja meg Toldy irodalomelméletének alapjait. A hangsúly a »magasb lelkekben« van, vezetőrétegről van tehát szó, viszont nem a nemességről, hanem a műveltségéről fogva »elit-rétegről«. A nemesség vezető szerepe ezáltal nincs kétségbe vonva, de határozottan kidomborodik az a lehetőség, hogy valaki műveltség révén, a születési előjogok hiányában is az uralkodó osztállyal elismertesse magát és haladó rétegeivel együtt haladhasson. A polgári honoratior-réteg ideológiájának félreérthetetlen megnyilvánulása ez, amelynek az öntudatra ébredt polgárság radikális demokratizmusához nincsen semmi köze, amely fejlettségénél és az öntudat hiányánál fogva a polgárság általános érdekeiről, az osztályharcról nem tud, és nem is akar tudni, nem a maga útjain jár, hanem a haladó nemesség reform-törekvéseit teszi magáévá, abban a hitben, hogy ezzel a maga előbbrejutását is a legjobban biztosítja. Ez a konformista, forradalmiság nélküli honoratior-ideológia a magyarázata annak, miért kerül be a reform-nemesség fejlődés-elve Toldy irodalomszemléletébe, de ugyanakkor annak is, hogy alkalmazása miért toldódik el, absztrakt esztétikai síkra. Általánosabban megfogalmazva: itt van annak a különbségnek a gyökere, amely a Zalán futásának mondanivalója és e mondanivalónak Toldy szemzőgéből nézett elemzése között megmutatkozik.

A különbség persze számos részletkérdésben elmosódik, illetve az elemzés

— alapjaiban eltérő kiindulópontja ellenére — gyakran a művel azonos eredményre jut. Így mindjárt a legegyszerűbb kérdésben, amellyel a *Levelek* foglalkoznak. Az elvi bevezetés után Toldy az eposz tárgyát vizsgálja és megállapítja, hogy azért jó, mert Zalán legyozetése — következményeit tekintve — egy egész népre kiható lett. A megállapítás maga nem újszerű, nem más, mint a klasszikus esztétika egyik tételének alkalmazása. Az aktivitásnak a hangsúlyozása ellenben, az a megfogalmazás, hogy Toldy tettről és nem eseményről beszél, nem minden jelentőség nélkül való. A tett kidomborítása, a tett mint követelmény, a reformideológia fontos eleme, a haladó erők megújításra irányuló törekvéseinek kifejezése. Ezeket a törekvéseket azonban csak egyes emberek viszik előre, a rendkívüli emberek, a bizonyos »magasb lelkek«, a tömegek ezzel szemben ennek az ideológiának a számára nem léteznek. Ennélfogva a kritikust is az egyes emberek ábrázolása érdekli csupán, elsősorban az a férfi, aki a legkiemelkedőbb, aki teljes egészében a tett képviselője, Árpád. De Árpád is mindenekelőtt egy szempontból köti le érdeklődését: abból a szempontból, vajon jellemének rajza helyese-e. Toldy számára ez a döntő és ebből kiindulva az a kérdés, hogy a jellem hat-e a világra és ha igen, hogyan hat. Herdérnek azzal a nézetével, hogy a »történet feljebb rendű a karakternél, mivelhogy világ nélkül lényeket elképzelni nem lehet« a legélesebben szembeszáll, és Jean Paul hívének vallja magát, mert — amint mondja — neki is az az álláspontja, hogy a jellem az első és nem a világ. Az egész reform-mozgalom ellentmondásaira néhez volna jellemzőbb példát találni. s Vörösmartyra ez éppúgy vonatkozik, mint Toldyra, bár más-más oldalról. A költő számára t. i. kétségen kívül az egyes alakok a legfontosabbak, önálló létükben, ez az oka annak, hogy a *Zalán futása* szét-eső és alapjában véve epizódorozat jellegű. A magyarázat kézenfekvő: Vörösmarty nem azonosítja magát a nemesség egészével, annál kevésbé, mert az osztálynak a gazdasági helyzet alakulása következtében megkezdődött bomlása magára vonatkoztatva azt eredményezte, hogy kiszakadt a nemesség zárt védettségből, és ezért — a tömegekhez való kapcsolat hiányában — a megújulást az egyes autonóm egyéniségektől várja csupán. Alakjainak elszigetelt nagysága ezt tükrözti. A megújulásra irányuló célkitűzés kétségtelenül helyes, a módszer azon-

ban nem, mert az elnyomott osztályokhoz, amelyek az igazi haladás erőt és lehetőségét magukban hordják, nem talál semmiféle kapcsolatot. Toldy helyeslő álláspontja viszont egészen természetesen osztályhelyzetéből adódik. A honoratiorréteg szemszögéből nézve szükségképpen az egyéni értékek teszik az embert nagygyá és nem osztályának valóságos társadalmi értékei. Az elszigetelődés, az elvont felfogás itt is a társadalom által megszabott, helytelen idealista kiindulópont egyenes következménye. Ezért súlyponti kérdés Toldy nézőpontjáról a szellemi arisztokrácia, ezért tartja a művészi emberábrázolás legfontosabb oldalának az »individum saját személyes karakterét« és ezért minősíti a külső tényezőket esetleges járulékoknak. Szerinte minden a személyes jellemből fakadó tulajdonságokon fordul meg, olyannyira, hogy az egyes ember külső megjelenését is ez szabja meg. A külső megjelenésnek összhangban kell lennie a jellemmel, a kettő kapcsolata rendkívül fontos és a nagy ember egységes képét nem szabad, hogy bármi is megzavarja. A kiindulópont elentmondásai itt is kiütözköznek. Azt a helyes elvet ugyanis, hogy az emberábrázolás reális, vagy nem reális volta alapvetően fontos probléma, Toldy azzal szigeteli el, hogy a jellemből kiindulva az alapok igaz, vagy téves voltát immanens módszerrel az emberekhez magukhoz méri, vagyis végeredményben őt sem a jellem keletkezése, kialakulása érdekli, ahogy a valóság eredményeképpen létrejön, de még átalakulása sem, hanem a kész jellem. Vörösmarty jellemábrázolása ebből a szemléletből fakad, Toldy ehhez igazodva a jellemek vizsgálatát a maguk zártágában viszi véghez, a realitáshoz csak azzal a kérdéssel jut el: hogyan alakítják a jellemek a valóságot. Az ellenkező kérdést fel sem veti. Ennélfogva kritikái megjegyzései, amelyekkel a valószínűtlenségeket akarja kikapcsolni, légtüres térben mozganak, t. i. az eseményeket is aszerint bírálja, milyen mértékben folynak a jellemekből, azaz mennyiben mondanak el'ent az autonóm egyéniség belső törvényeinek.

A következő kérdéscsoport, amelyet Toldy részletesen megvizsgál, a *Zalán futásának* mitológiája. Itt merül fel először konkrétan alkalmazva az elemzésben a fejlődés gondolata, de csak azért, hogy végül a jellem kérdésébe torkoltsanak. A kiindulás ebben az esetben is a klasszikus esztétikához igazodik. Toldy mindjárt kezdetben leszögezi, hogy az isteni beavat-

kozás elengedhetetlen tartozéka az eposznak. Utána azonban történetfilozófiai meggondolásokból igazolja, miért volt szükség arra, hogy Vörösmarty éppen az alkalmazott mitológiai elemeket vigye bele a műbe. Herderi gondolatról van szó. az *Ideen zur Philosophie der Geschichte* gondolatokre bukkan fel itt, mikor Toldy megállapítja, hogy a költőnek, »ki a törtériből nem merithete«, az emberiség »philosophiájából« kellett a mitológiát kifejtenie. A magyarázat teljesen a fejlődés elvének jegyében áll, persze ugyanakkor teljes mértékben idealista, a célkitűzésnek, amely ebben az esetben is a történeti hűség kérdése, nem felelhet meg. Nem csoda, ha a kínálókozó lehetőség, a népmesei elemek, fel sem merül s ha az egész elmefuttatás a költői fantázia korlátlan teremtőerejének dicséretében végződik. Közben azonban vannak igen helyes részletmegállapításai is. Az istenség személyét például kiválóan magyarázza, mind elvi szempontból, mind pedig az ábrázolás tekintetében s összefoglalóan leszögezi: »Azért a legszubtilisabb, s legortodoxusabb költőknél is az isten képe nem egyéb, mint a legtökéletesebb emberi kép, vagy az emberi ideál.« Végső fokon tehát felismeri, hogy a vallás az ember terméke. És itt mutatkozik meg, hogy a kollektív tudat fogalma sem ismeretlen Toldy számára. A vallással párhuzamosan a társadalmi és művészeti viszonyok ábrázolását vizsgálja, végeredményben azonban ezt a problémát is a jellemek oldaláról próbálja megközelíteni. A kiindulópont tehát minden esetben és általánosan a jellem, az elszigetelt autonóm egyéniség. A jellemnek szinte valóságának kell lennie s végsőfokon két alaptulajdonsága van: egyrészt az aktivitás, másrészt — a magyaroknál — a romlatlan eszményiség. Mindkét kritérium Vörösmarty célkitűzéseinek elmélyítése és a jelennek szól. A tettere való felhívás az aktivitás hangsúlyozásán keresztül ugyanazt célozza, mint a romlatlanság Rousseau-i követelménye: a konzervatív nemesség tehetetlensége ellen veszi fel a harcot, azzal, hogy körvonalazza a háladó magyar vezető ember ideálalakját. És míg ez Vörösmartytól a tárgyválasztással és az ábrázolás módja következtében benne van a műben, addig Toldy nemcsak azzal emeli ki, hogy gondolatmenetének állandóan központjában tartja, hanem azzal is, hogy történeti szempontból, tudományosan igyekszik igazolni, s a hatást a képszerű ábrázolás síkjáról fogalmi síkra átvéve tudatosan igyekszik elmélyíteni. Törekvése nem mindig sikerül, és ennek az

oka, hogy elszigetelten, elvontan kezeli a problémákat, a romantikus esztétika idealista kategóriáiban. A kivitelezés tehát nem sikeres, a pozitívum az álláspontban, az állásfoglalásban rejlik, amely viszont nem emelkedett még a tudatosság fokára, s a kérdéseket, valamint a megoldásokat nem konkrétan, hanem a legtágabb általánosságban látja.

Ezek az ellentmondások a legjellemzőbb módon a huszonegyedik levélben ütköznek ki, amely a következőket szögezi le: »Zalánban költőnk szesze (Stimmung) tagadhatatlanul az elégia felé hajlik: de ez nem annyira a költemény tárgyában gyökerezik, mint a költő világában, melyben él. A tárgy hősi, dicső végű, boldog következesű: de a mai költő hasonlítgat s minél mélyebb kontrasztot lel e hőskor s a ma között, annál mélyebb fájdalma. Ez a fájdalom pedig a körülmények következesében nem törhet ki haragra, hanem panasza olvad fel; s így a tónus nem héroszi, hanem elégia.« Társadalomról itt esik szó az elemzésben, hiszen a »költő világa« nem más, mint a huszas évek magyar társadalma. Ez a társadalom nem felel meg a költőnek és — ezt a megállapítás pusztá ténye jelzi — Toldynak sem. Fel kellene lázadnia ellene. »haragra kellene törnie«, a tettnek a szükségességét kellene hirdetnie, de nem teheti, a »körülmények következesében«. A »körülmények« viszont nyilván az elnyomó rendszer, a tehetetlenség, amellyel szemben állanak a Zalán monumentalizált tettemberei és az eposz hősi, dicső végű, boldog következesű tárgya. És itt van a kettőesség: Toldy Vörösmartyban nem a tétlen, fájdalommal lemondó romantikust látja, hiszen a tárgyválasztás maga éppen ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Nem múltbamerülésről van szó, hanem heroikus példáról, a romlatlan, erős emberekről. Azonban Vörösmarty csak egyes emberekből képes meglátni ezt az aktualizálható lehetőséget és Toldy sem jut ennél tovább. Ennek a következesménye pedig az idealizmus, illetve ez maga az idealizmus, amely a tudatból szeretné a létet megváltoztatni, amely szubjektivitásra kényszerül és a felismert nehézségeket nem tudja legyőzni. De ennek a következesménye az is, hogy az elemzés ezen a ponton, mikor kézbe tartja az összes lehetőségeket ahhoz, hogy történelmivé váljék, megtorpan és ismét visszatér a zárt esztétikai kategóriákba. A körülményekkel nem száll szembe aktívan, csak az ellenkező, a jobb példát mutatja fel. Nem talál utat a tömeghez, a fejlődést, tehát a reális történelmi szemléletet

nem tudja valóra váltani és a jövőt sem tudja irányítani. Az igazi kritika pedig éppen ebből a szempontból válnék irodalomtörténeti értékűvé, azzal, hogy az egyes művet folyamat, mégpedig objektív társadalmi folyamat megnyilvánulásaként fogná fel. Toldy az esztétikai leveleknek ezen a pontján jut a legközelebb ehhez a felfogáshoz, csakhogy éppen a folyamatot nem látja világosan, társadalmi álláspontja nem egyértelmű, illetve ellentmondásos, ezért nem képes arra, hogy a helyes következtetéseket levonja, szemlélete ezért nem válik történelmivé. Felismeri ugyan, hogy a jelenben vannak olyan erők, amelyek Vörösmarty teljes kibontakozását gátolják. A világ, vagyis a társadalom ellenállását látja és helyteleníti, a tettet, a cselekvést hangsúlyozza, de nem veszi észre a tömegekkel való összefüggést, nem jön rá arra, hogy a fejlődésnek ebben az irányban kellene haladnia. Optimizmusa, a haladásba vetett hite nagy érdem s egészen világosan fejezi ki Vörösmarty *Salamon királyáról* szóló bírálatában (ugyancsak 1827-ben): »...a drámának vége... ünnepi érzést gerjeszt a nézőben, ki... derülve pillant egy szebb jövődbe...« De rögtön így folytatja: »...mely a dicső fejedelmek alatt nyilandó a nemzetre.« Vagyis a megoldást az egyénen keresztül tudja csak elképzelni, számára az egyéni kvalitások, az egyéni tett a döntő. A haladásnak, amelyet óhajt, szerinte egyes emberek lehetnek csupán a hordozói, s azért látja ezt így, mert társadalmi tudata fejletlen és ellentmondó.

A *Zalán futása* elemzésének befejezése még egyszer összefoglalja és félreérthetetlenül megvilágítja a fiatal Toldy erényeit és hibáit. Az utolsó sorok között ezek állnak: »S. az a magosabb popularitás, mely a nemzeti eposznak, mint nemzeti birtoknak egyik szükséges feltétele, mindenkinek kínálkozik könnyűségével, s mégis mindenkor elég nemes, és sehol tárgy alatti el nem maradó: mert a nemzetnek, nem a népnek iratott.« A műnek népszerűnek kell lennie, nemzeti birtokká kell válnia, hiszen csak ebben az esetben töltheti be hivatását, ekkor fejleszthet, ekkor válik valósággá azzal, hogy a valóság megismerésének egyik eszköze lesz. De ez a népszerűség nem azt jelenti, hogy a mű mindenkihez szól, hogy az egész társadalmat előbbre viszi. Toldy csak a nemzetről beszél és szembeállítja a néppel, amelyet kirekeszt az olvasók közül. Ebben mutatkozik meg a jellegzetesen reformkorabeli álláspont és pontosan ez Toldy alapvető hibája. Bár

kétségtelen, hogy a »nemzeten« nem egyedül a nemességet érti, nyilván a honoratior-réteget, és magát is beleszámítja, a »magasb lelkekről« beszél, vagyis a művelt emberekről. Ezek azonban végeredményben a vezető osztály tagjai, úgyhogy perspektívája az uralkodó osztályra vonatkozik. Jelenlegi állapotában hibáztatja és bírálja, megváltoztatását sürgeti. De amikor a fejlődésre gondol, ezt csak az adott társadalmi kereteken belül tudja elképzelni. Azaz nem forradalmat akar a művelődés területén és ebből kiindulva a társadalomban, hanem javulást, megújulást, tehát reformokat. Az igazi fejlődést ezért nem látja, ezért marad formalista és ezért nem jut el a lényeghez. Ez az oka annak, hogy a fejlődés elvét nem képes gyökereiből lévezetni és nem képes összefüggésbe hozni a valósággal. Persze az egész nemességet mint olyant nem tartja képesnek a haladásra. E miatt választja ki a magasb lelkeket, annál is inkább, mert ez az a pont, amelyen saját magát kívülállót, mint polgár, közös alapot találhat és teljes jogú részvevőként kapcsolódhat be.

Toldy következő nagy munkája, a *Handbuch der ungarischen Poesie* (1828) teljes mértékben a vezető-réteg kialakításának jegyében áll és abból is született meg. Előszavában a »közöttünk élő németekhez« szól, elsősorban az ő számukra akarja a magyar irodalmat megközelíthetővé tenni, a »nemzetbe« a polgárságot is be akarja kapcsolni. Helyesebben: a szerinte a nemzethez tartozó polgárságot az irodalmi életbe akarja bekapcsolni. Ehhez azt tartotta szükségesnek — írja —, hogy a magyar irodalom »fokról fokra való fejlődését« bemutassa, annál is inkább, mert csak így módon adhatott »szívesen fogadott felvilágosításokat« »nem érdemének megfelelően ismert, gyakran félreismerett irodalmi tevékenységünkről a mindenirányú ismeretekre törekvő német külföldnek«. Az alap gondolat nyilvánvaló: az irodalmat megérteni, megértetni, értékeit kimutatni csak a megfelelő történeti összefüggésben lehet, csak a magyar irodalom története teszi lehetővé »költészetünk előrehaladásának, viszonyainak és állapotának lényegét tekintve meglehetősen teljes áttekintését.« Amiért az egész történeti szemlélet létrejön, az a jelen irodalmának a helyesebb és jobb megértése. A külföld felé azért, hogy becsüljék, hazai viszonylatban viszont azért, hogy bevonjon eddig elszigetelt rétegeket, vagyis, hogy a további fejlődést elősegítse. Társadalmi tudatot akar adni, a történelmi tudat segítségével, ezzel pe-

dig a társadalmi létet szeretné — ha nem is megváltoztatni — de legalább is fejleszteni: A kiindulópont persze itt is éppúgy fordított, mint a nagy kritikai állásfoglalás esetében volt; ez szab határt a történelmi szemlélet lehetőségeinek. De ugyanakkor egy érdeme feltétlenül ki-domborodik: az, hogy a reakciós nemesi tétnem »régii dicsőség«-elmélet révedezése nem vonzó Toldy számára, a múltat nem önmagáért hozza elő és nem azért, hogy a vigasztalan jelenből oda meneküljön, hanem azért, hogy a jelent jobban megértse és megértesse. Alapjában véve megismerési feladat az, amit meg akar oldani, kritikusi célkitűzésének elmélyítése.

A szempontokat tulajdonképpen már az Esztétikai levelek felvetették. A döntő ezek közül az irodalomnak a valóság-hoz való viszonya. Toldy ezt helyesen ismeri fel kezdettől fogva, tévedései abból következnek, hogy a valóságról nem tudja világosan, hogy mi, ennek folytán az okot gyakran összetéveszti a következmény-nyel. Tudja azt is, különböző koroknak különböző az irodalma, észreveszi, hogy minőségi különbségek vannak az egyes szakaszok között. A maga kora irodalmának magyarázatánál állandóan viszonyít és rájön arra, hogy ezt a viszonyítást akkor lehet aktualizálni, ha nem statikusan fogja fel, hanem a folyamatot ragadja meg, azaz a fejlődést vizsgálja. A múltat ezzel lehet ugyanis valóban gyakorlati értékűvé tenni és nem a feltámasztási vagy belemerülési kísérletekkel. A polgári közönységet viszont ezzel lehet meggyőzni, a kritika gyakorlati célkitűzése, a megismerés visszafordítása a valóságra, a valóság átalakítása így közelíthető meg. Amennyire helyes ez a szempont, annyira helytelen és ellentmondásos a társadalmi valóság-hoz való konkrét viszonya Toldy-nak magának. A polgári osztályt akarja fejleszteni, de ezt csak úgy tudja elképzelni, hogy a nemességhez csatlakozik, igaz, hogy a haladó réteghez. A társadalmi valóságot tehát nem helyesen méri fel, az eszméből, az elgondolásból indul ki s alapjában véve ebből a körből nem tud kiszabadulni. A fejlődést ennek következtében az eszme fejlődésében keresi, az irodalomnak magának a fejlődésében, az irodalmi formák alakulásában. Mindig azt vizsgálja, önmagában mennyire igaz és reális egy mű vagy egy egész korszak irodalma, formatörténetet illetve eszmetörténetet ad. Az eredménye ennek az, hogy részletmegállapításainak jelentékeny része is téves, különösen ott, ahol a társa-

dalmi problémák élesebben ütköznek ki az irodalomban.

A jelen összefüggésben a XIX. század irodalmának vizsgálata érdemel ebből a szempontból különös figyelmet, az a kérdés, hogyan bontakoztatja ki Toldy saját korának irodalmát a közvetlen előzményekből, hogyan magyarázza és értékeli azt a fordulatot, amelyet Vörösmarty jelentett s amelyről már az *Esztétikai levelek* kimondták, hogy merőben új helyzetet teremtett. Másképpen feltéve a kérdést: a probléma az, hogyan látja Toldy az új irodalom és ezen belül Vörösmarty viszonyát a valósághoz akkor, amikor nem csupán az eredményt és a perspektívákat nézi, hanem a fejlődést is ábrázolja, amely odáig vezetett.

A magyar irodalom utolsó, harmadik szakasza, amely az újjászületéstől kezdve tart (Bessenyei fellépése), Toldy szerint két periódusra oszlik, mégpedig a nyelvújítás előtti és utáni korszakra. Az első periódus betetőzése Kisfaludy Sándor, aki a »nemzet egész tömegére hatott és a mostani magyar közönség megteremtőjének tekintendő.« A közönségnek a Kisfaludy-féle irány felel meg a legjobban, amelynek az a sajátossága, hogy mindent, az egész természetet »saját egyéniségének körébe von be« és ott adja meg a dolgoknak a maga egyénisége által megszá-bott magyarázatát. Kisfaludy a »szubjektivitás« költője, éneje mindennek a mértéke, népszerűsége ott teljes, ahol a közönség is mindent csak saját szemüve-gén keresztül akar látni.

Toldy ezzel bár burkoltan, de félreért-hetetlenül a nemesi közönségre céloz, ugyanakkor pedig arra utal, hogy az irodalom legújabb iránya és a közönség, mégpedig a nemesi közönség között bizonyos eltávolodás van. A legújabb korszak súlypontjának ugyanis azt jelöli meg, hogy a »magyar eposz csúcspontja felé közeledik«. (Ez egyébként a zárófe-jezet címe.) A Kisfaludy-féle »lírai szubjektivitással« szemben az új irodalom az objektivitás jegyében bontakozik ki, legfontosabb tulajdonsága az »objektív nemzetiség«, célja pedig, hogy ezt a közönségben fejlessze és tudatosítsa. Teljesen elvonatkoztatott formában a nemesség zárt, szubjektív világának felbontására céloz ez a megállapítás, amely egyben követel-mény is. Az *Esztétikai levelek* öntörvén-yű és statikus esztétikai kategóriái így jönnek mozgásba és ily módon vesztenek elszigeteltségükből. Persze ez a mozgás nem a társadalmi valóság fejlődését tudato-sítja, hanem alkalmazásában éppúgy,

mint megfogalmazásában a szellem dialektikája a német idealizmus módszereivel és szakkifejezéseivel. Az a tény azonban, hogy a megfogalmazásra sor kerül, a társadalmi helyzet következménye, az elvontság, a burkolt, határozatlan forma nem kevésbé. Haladásra, a »nemzet« átalakítására szükség van, ezt látja Toldy, de azt nem tudja pontosan, hogyan valósítható ez meg.

A csúcspontja felé közeledő eposz egyik képviselője a *Zalán futása*. Vörösmartyról ebben az összefüggésben esik bővebben szó a *Handbuch*-ban. Az *Estztétikai levelek*hez viszonyítva, Toldy újat nem mond a *Zalánról*, csupán egy kritikai megjegyzése figyelemre méltó: bírálja az eposz tündérvilágát, kijelenti, hogy nincs meg benne a kellő határozottság, kiesik az egész mű menetéből, túlságosan laza kapcsolatban van vele. Látszólag formai kérdés ez és ugyanoda sorolható, mint a *Leveleknek* a *Zalán* lírai részeivel kapcsolatos megállapításai. A *Handbuch* egész gondolatmenetét tekintve azonban nyilvánvaló, hogy a bírálat elvi jelentőségű: az objektivitással függ össze, a fantasztikumot, a valóságtól elszakadt, szabad képzeletet kifogásolja. Végső soron tehát a romantika szélsőségei ellen irányul és rámutat arra, hogy az irodalomnak ki kell lépnie az elszigeteltségből, a valósághoz, az objektivitáshoz kell viszonyulnia. Ugyanebből a felfogásból következik, hogy a lírikus Vörösmarty csak hét-sornyi méltatást kap, semmitmondó, egyáltalán nem jellemző mondatokat. A *Salamon királyt* is újból érinti Toldy, anélkül, hogy általánosságoknál többet mondana róla. Az eposzra ellenben az epikusok taglalása után még egyszer visszatér és összefoglalóan megjegyzi: »A magyar eposz az, ami a többi műfajok között a legtöbb nemzetiséget hordja magában objektivitási és szubjektív szempontból, és amely büszkén nézhet testvéreire a többi nemzeteknél.« Ezzel mondja ki tulajdonképpen Toldy a *Handbuch* irodalomszemléletének lényegét: a »nemzetiség« az, aminek megnyilvánulását az irodalomban nyomon igyekezett követni, amely a jelenben kulminál és amelynek objektivitási válása az irodalom célja. Vörösmarty e fejlődés egyik csúcspontját jelenti, bár nem a végpontot, a folyamat nem lezárt, ellenkezőleg: a jövőbe mutató távlatok vannak. A szemlélet teljes mértékben idealista s oly irányban halad, amely nem vezethet eredményre. Mégis van benne haladó vonás, mégpedig akkor, ha a konkrét történelmi helyzetből kap ma-

gyarázatot. A nemzeti eszme kiterjesztéséről van szó, arról, hogy a nemzetiség nem lehet szubjektív, nem lehet egy osztály privilégiuma. A Kisfaludy-féle korszak ezért korlátolt, ezért jelentős haladást a legújabb irodalom. Ut ugyanis a nemzeti eszme túljutt a szubjektív kötöttségeken, objektivitá válik, mindenki által elérhető, megvalósítható követelménnyé. Az eposz, a *Zalán futása* ennek az objektivitáshoz egyik eszköze, melynek segítségével a történelmi valóság úgy válik objektivitási valósággá, hogy nincs a nemesi osztályhoz kötve, hanem műveltséggel, tanulással az arra érdemesek által elsajátítható.

Azokat a szempontokat, amelyeket az *Estztétikai levelek* és a *Handbuch* felvetettek, a Vörösmartyval foglalkozó alkalmi kritikák nem fejlesztik tovább. Ezen a téren a huszas évek végén és a harmincas évek elején Toldy nem mond ki semmi lényegeset. Amikor azonban az 1833-as akadémiai nagyjutalom felosztása körül heves harcok dúlnak, Toldy is a porondra lép és Dessewffy Józsefnek irt feleletében kifejtett állásfoglalása elvi és gyakorlati szempontból egyaránt igen jelentős. Nézetek és megállapításai itt sokkal világosabbak, határozottabbak, mint a *Levelek* és a *Handbuch* Vörösmartyra vonatkozó, alapjaikban gyakran csak ösztönös nézetek. Előbbi állásfoglalásai itt fejlettebb fokon, tudatos összefoglalásban jelennek meg s ez a költő egészében vett értékelésére nézve éppen annyira jelentős, mint amilyen fontos lépést Toldy irodalomszemléletének fejlődésében.

A munka maga a következőképpen jött létre: Dessewffy József a Felsőmagyarországi Minerva 1835-i évfolyamában az 1833-ik nagy jutalom tárgyában munkálkodó küldöttséghez fordult és a mellett szállt síkra, hogy a jutalmat ne osszák meg Kisfaludy és Vörösmarty között, hanem osztatlanul Kisfaludynak ítélik oda. Indokolásában, amely irodalompolitikai szempontból nem érdektelen, döntő érvként Kisfaludy népszerűségére hivatkozik. Ez a népszerűség teszi a költőt alkalmassá arra, hogy a közműveltséget gyarapítsa és terjessze, annál is inkább, mert — mondja Dessewffy — le kell egy kissé a nemzet többségéhez ereszkedni... ha a nemzetet mind feljebb meg feljebb emelni törekszünk.« E mellett pedig »Kisfaludy Sándor Musája eddig elé inkább nemzeti szellemű és formájú.«

A *Feleletben* Toldy sorra veszi Dessewffy érveit és sorra cáfolja őket. Elismeri, hogy Kisfaludy népszerű. Vörösmarty ez-

zel szemben »művészségünk körét tágitotta, annak új fordulatot adott, benne új időszakot kezdett.« A kritikai nézőpont itt egészen tudatosan párosul a történetivel s a mennyiségi tényezők mellé a minőségi különbségek is felsorakoznak. A széles olvasóközönség értéke különben is kétes, mert ha igaz is, hogy Kisfaludy »a legközelebb múlt kor embere« és »jutalmaztatása a múlt kor emberei közt fog nagy örömet támasztani«, Vörösmarty a »jelenkor« olvasói előtt népszerűbb, »kik literaria statistikánk szerint alkalmasint többek.« Ez a megállapítás igen fontos. Az új irodalmi irány regisztrálása ugyan nem új, hiszen már a *Handbuch*ban is megtörtént. Csakhogy ott — éppúgy mint a *Levelek* bevezető részében — elvont, egyedül az irodalomra vonatkozó érvényre. Itt azonban két különböző korról beszél Toldy, melynek emberei mások, más az irodalma és a közönsége is. A fejlődés elvének realisabb alkalmazása történik meg, az összefüggések az autonóm esztétikum területéről kiterjeszkednek szélesebb körre, ennek következtében a nemzeti szellem és a nemzeti forma kérdése is valóságosabb megoldást kap. Toldy a »belső forma« fogalmát veti fel, annak kell nemzetinek lennie és ezzel kimondja, hogy nem a külsőségek, a mechanisztikus formai tényezők a nemzetiség kritériumai, hanem a szellem, a gyakorlati életre átvive: a magatartás.

Azok az erények, amelyeket Toldy a *Handbuch* óta nyert s amelyek a *Felelet* értékét megadják, alapjában véve politikai erények is. A mögött a tény mögött, hogy Toldy most már egész tudatosan képes határvonalat húzni a régi és az új közé, hogy ezt a határvonalat a közönségre éppúgy vonatkoztatja, mint az irodalomra, hogy e közben határozottan az új mellé áll, jelentős politikai fejlődés húzódik meg. A Kisfaludy—Vörösmarty kérdés kiélezése ugyanis politikai kérdés is. Az uralkodó osztálynak az a rétege (egyben túlnyomó többsége), amely a magyarokással, a nemzetiség külső hangoztatásával megelegedett, amely a haladást a maga függetlenségének biztosításában látta és ezen túl semmi mást elérni nem akart, a Kisfaludy-féle felszínességben kapta meg az ideológiájának megfelelő irodalmat. Vörösmarty ezzel szemben nem állt meg itt, hanem tovább haladt és többet akart. Toldy ezt a vonalat emeli ki s emiatt kerül összeütközésbe Dessewffyvel és nézeteivel. A régi, amit támad, a távlatnélküliség, a megállás, röviden: a feudális reakció. 1825 táján a két állás-

pont megfért még egymás mellett annyiból, hogy a nemesség függetlenségre irányuló törekvései egybeestek a nemzeti függetlenség kiharcolásának szükségességével. A nemesség azonban ennél többet akart és csak a leghaladóbb rétege gondolt arra, hogy a függetlenség kivívásával együtt a magyar társadalom átalakítására is szükség van.

A nagybirtokos arisztokrácia viszont a leghatározottabban a status quo fenntartása és az udvar érdekeinek védelme mellett foglalt állást. Ilyen körülmények között természetes, hogy a reakció és a haladás ellentéte egyre inkább kiéleződött, és a harmincas években az arisztokrácia és a köznemesség közötti szakadék áthidalhatatlanná vált. A nemesség leghaladóbb rétege ezzel jelentős mértékben fejlődött a demokratikus eszmék irányában, annál is inkább, mert a júliusi forradalom ténye a polgári forradalom kérdését újból felszínre hozta. Első eredménye ennek az volt, hogy az eddig apolitikusan kezelt kérdések egész sora politikai kérdéssé vált, többek között az irodalomban is. Ez a magyarázata annak, miért nem pusztán esztétikai kérdés Toldy számára Kisfaludy, s hogy korábbi lelkesedése miért változik át tudatos és alapjában véve politikai bírálattá. Kétségtelen, Toldy már a *Handbuch*ban sem volt Kisfaludy osztatlan csodálója, de általános népszerűségét megjegyzés nélkül elismerte, hibáit pedig esztétikai kategóriák mögé rejtette el. Most viszont Kisfaludy minden érdemének elismerése mellett világosan kimutatja nemcsak egyéniségének művészi korlátait, hanem művészetének politikai kötöttségeit is. Toldy irodalomszemlélete ezzel tesz hatalmas lépést az igazi történetiség felé, amelynek végső megfogalmazása Kisfaludyval kapcsolatban így hangzik: »Regéiben t. i. a magyar nemesség tagja szól, amely maga volt korábban a nemzet s a nemzetiség képviselője; a nép csak staffage gyanánt tűnik még itt-ott fel; amannak köréből választván minden fő személyei, az események, az összes színezet; és ekkor csak ez volt természetes is...« (1851)

A politikai fejlődéssel együtt jár a kritikai szempontok elmélyülése is. Toldy ugyan működésének kezdetétől fogva a tanult kritikus követelményeiből indul ki, a polémia során azonban külön hangsúlyozza a tudományos kritika szükségességét: »Az elv (t. i. kritikai elv) alkalmazását nem lehet a közönségre bízni, hanem azokra, kiknek kötelessége minden készüllettel ily, sokszor nehéz ítéletekhez

járulni; és rendeltetésénél fogva tudományos alapra, nem közönség többségre építeni ítéletét. »Ugyanakkor természetesen azt is le kell szögezni, hogy Toldy minden fejlődése ellenére változatlanul idealista. A tudatot akarja átalakítani az irodalom és a műveltség segítségével, a gazdasági tényezők ellenben változtathatatlan adottságoknak tartja. »Le kell ereszkednünk a többséghez... azzal, hogy tanítjuk foghatóságához szabott módon, oktatjuk köréhez tartozó ismeretekben s így fokként, a műveltebb osztály rangjára, a jólét azon lépcsőjére emelhessük, melyre a státus fizikai viszonyainál fogva lehetséges.« A gondolat maga nem új, még Toldynál sem. A »fizikai viszonyok« említése azonban figyelemreméltó, különösen a következtetéssel együtt: hogy a műveltségnek ezek szabnak határt. A kínálkozó szükségszerű következtetést, azt, hogy éppen ezeket a »fizikai viszonyokat« kellene megváltoztatni, Toldy persze nem tudja levonni, mint ahogy politikai fejlődése is korlátok között mozog. Hajlik a demokrácia felé, politikai nézetei tudatosabbak és tisztázottabbak, a radikális polgári felfogásig azonban nem jut el.

A 48-as forradalom aztán döntő lépéssel viszi előre Toldyt is, bár az eredmények nem azonnal mutatkoznak. Az 1851-ben megjelent *Magyar Nemzeti Irodalom Története* a történeti elvet melyíti el, mégpedig oly módon, hogy az irodalom kilép elszigeteltségéből s az egész történelmi folyamat része lesz belőle, amely a többi részekkel összefügg. »A história mai állapotján nem szorítkozik már az államok harci élete és hatalomviszállyai megismerésére; hanem hasonló figyelmet fordít a szellemnek az egyház és törvényhozásban, a társaséletben, a vallásbölcsezet, költészet és tudományban, a művészet és iparvilágban nyilatkozó fejleményeire, melyek sokkal sajátosabb birtokai a népek, mint harci és birodalmi események... Ott, hol nem külső, hanem szellemi hatalmak viszik a főszerepet, ott jelenik meg minden nép, miként az egyén is, a maga önvalóságában...« Ez a gondolatmenet több szempontból jelentős, nemcsak azért, mert általában tükrözteti Toldy felfogásának fejlődését, hanem azért is, mert pontosan kiderül belőle, milyen természetű a fejlődés és meddig terjed. Az a tény, hogy a »harci és birodalmi események« jelentősége erősen csökken, hogy a történelem vizsgálata nem a »Haupt und Staatsaktion«-ok elmondásában merül ki, nem csak az abszolútizmus korlátolt nézőpontjának végleges felszámolása, hanem a

fiatal Toldy nézeteinek helyesbítése is. Az elszigetelt szemlélet kiszélesedik, középpontjába bevonul a nép, bár kétségtelen, hogy romantikus, fogalmi síkon. Az összefüggések felvetése, a nagyobb teljesség azonban feltétlenül haladás, amelynek az a következménye, hogy az egyes irodalmi jelenségek nem maradnak elszigeteltek, hanem az általános fejlődés menetéből bontakoznak ki. A forradalom tömegbázisa jelentkezik itt, a valósághoz való helyesebb viszony lehetősége. Ez a lehetőség azonban csak mennyiségi tényezőkben ütközik ki, minőségi tekintetben a nézőpont nem változik, ennek következtében a negatívum ugyanolyan nagy mint a pozitívum, ha nem nagyobb. A kiszélesedett történeti elv ugyanis teljesen idealista felfogásban érvényesül.

A »szellem« megnyilvánulásáról van szó a különböző területeken és bármennyire helyes is a tétel, hogy az »irodalomtörténet a műveltségtörténet egyik lényeges része«, a szemlélet maga a levegőben lóg, apriorisztikus, vagyis csak az ideológián belül emelkedik ki az elszigeteltségből, az ideológiai formákat azonban nem képes a valósággal összefüggésbe hozni. A valóságtól való elszakadásban a forradalom bukása tükröződik és ez éppúgy kiütközik a kritikai szempontok elmaradásában, mint a múltnak túlértékelésében. Toldy Toldy elfordul a jelenről, a történet pusztá történetté válik. Kétségtelen: az a célja, hogy ezen az úton a jövő alakítását segítse elő, vagyis ugyanaz játszódik le magasabb síkon, mint a Zalán-elemzésben. Az ellentmondások azonban itt még élesebbek, a jelen problémái még ellentmondóbbak, a gyakorlati harcok állásfoglalása pedig teljesen hiányzik. A *magyar költészet története* (1854), bizonyos előrehaladás a teljes tanácstalanságban. A politikai szempont kezd újra előtérbe nyomulni és — mint a Kisfaludy Sándorra vonatkozó megjegyzés is mutatja — bizonyos mértékben a közelmúlt társadalmi fejlődésének jellemzésére is történik kísérlet, amint az az irodalomban megnyilvánul. De ebben az esetben is lezárul a vizsgálódás a XIX. századdal, a jelenre Toldy nem meri még alkalmazni szempontjait.

Ez csak 1864-ben következik be, a *Magyar nemzeti irodalom történetében*, amely Toldy élete munkájának betetőzése. A kritika abban az értelemben, hogy az irodalmi alkotásnak társadalmi folyamat megnyilvánulásaként való felfogása, itt határozottabban érvényesül, mint Toldy bármelyik előző művében. Bár ez a

Tolyamat nem differenciálódik kellőképpen és alapjai sem tisztázottak, az elvont esztétikai kategóriák mégis itt válnak első ízben társadalmi viszonyok által megszabott tényezőkké, a politikai harc megnyilvánulásává. Toldy abból indul ki, hogy a XIX. század irodalmának megítélésében a politikum a döntő. Azt a területet fogja tehát meg, amelyen a társadalmi kérdések közvetlenül ütköznek ki. A politikumot mint olyant fetiszizálja ugyan, illetve ugyancsak a szellem megnyilvánulásának tartja, a nemzeti szellem egy bizonyos fejlődési szakasza sajátos jellegének. A polgári radikális nézőponthoz közeledik tehát, a nélkül, hogy az alapokkal tisztában lenne.

Vörösmartyt összefoglalóan a politikus korszak képviselőjeként elemzi. »Zalán nemcsak költői mű, hanem egy, a nemzet ébredésével összefüggő, politikai tett is volt.« állapítja meg, s a Levelek egyik legfontosabb elvi kérdését, azt, hogy a szubjektív elemek miért játszottak olyan nagy szerepet Zalánban, ami lényeges formai probléma, a modern nemzeti eposz sajátosságainak és ellentmondásainak legfontosabb kérdése, ezáltal nem elvont esztétikai síkon próbálja megoldani. A társadalmi helyzetre utal és a politikai eseményekből magyarázza meg, miért »hátrált a tiszta tárgyilagosság az öntudatos alanyi felfogás előtt.« Általában azokat a mozzanatokat ragadja ki Vörösmarty költészetéből, ahol a politikum megnyilvánul. Korai lírájával nem foglalkozik. A kérdés attól az időponttól kezdve válik számára érdekessé, amikor a líra »legsajátosabb táplálatát a következett évtizeddel feltámadt világtörténeti, nemzeti és társas élettől vette«, az irodalomnak szubjektív-objektív viszonya ezzel a társadalmi alátámasztást, és az a demokratikus fejlődés, amely 1836-ban a Dessewffyvel való polémiában jelentkezett először, politikai és történeti alapjait itt kapja meg. Vörösmarty írói pályájának első korszakát Toldy 1830-al zárja le, nem személyes tényezők alapján, hanem objektív fordulópontból kiindulva: »Elmúlt volt az az idő, mely főleg a hadi erénytől várva s reménylve fennmaradását, ez iránt oly eleven érzéssel bírt; az az idő, amely egyedül a régiségtől lelkesült, honnan a hősi alakok oly hódító fényben magaslanak ki; ... Az 1830-ki párisi világesemény mind a politikának, mind az ettől befolyásolt költészetnek más irányokat adott.« Az »eposzi kor« ezzel zárult le, s ettől kezdve az irodalom közvetlenül a jelen problémáit kell, hogy tükröztesse. (Ez a gondo-

latmenet erősen emlékeztet a Fialat Németség polgári radikális szemléletére, olyannyira, hogy Toldy irodalomtörténeti koncepciójában tudatosan a Gervinus—Kobersten-féle vonalat követi.) A líra ezért kap külön jelentőséget és a bő felsorolás során Toldy különösen azokat a költeményeket emeli ki, amelyek a »közéletet« tükrözik, vagy visszahatnak rá. Összefoglalóan pedig megjegyzi, hogy Vörösmarty politikai költészetét azon hév lelkesíti, mellyel a polgárieset és emberjogok érdekeit, azon szeretet, mellyel az »em-mert« a világ népeiben úgy, mint a haza mostoha gyermekeiben öleli... »Vagyis félreérthetetlenül rámutat a demokratikus haladó vonalra, melyet a jogok kiterjesztésében lát. Felismeri Vörösmarty optimizmusát is, mellyel az emberiség jövőjét nézi s a Vén cigányról megjegyzi, hogy »emebben látnoki tekintettel a világ egykori regenerációját hirdeti.« Kétségtelen, hogy megállapításról van szó, az értékelés és az összefüggések elemzéséig Toldy nem jut el. Az a tény azonban, hogy Vörösmarty lírájának politikai irányát meglátja s hogy a felsorolásban súlyponti helyre állítja ezeket a verseket, irodalomszemlélete fejlődésének bizonyítéka.

Az elbeszélő költészet újabb alakulásának felvázolása során újból visszatér Vörösmartyra és ezzel kapcsolatban — bár nem egészen világosan — a korszakolásra vonatkozóan, tesz elvi jelentőségű megállapítást. A nemzeti eposz csúcspontjának Vörösmartyt tartja — ezt egyébként már a Zalán ismertetésénél is leszögezte. Most azonban tovább megy, és megállapítja, hogy a »nemzeti klasszicizmus«, melynek az eposz volt a kifejezési formája, »bevégeztet fejlődési stádium volt.« És azonnal így folytatja: »az új jegybe lépett nemzeti és társadalmi élet a költészetben is más irányt, más tartalmat, más kifejezést követelt.« A harmincas években bekövetkezett fordulat érvényét ily módon az eposzra is kiterjeszti és kimondja, hogy a fejlődés irányának ettől kezdve a népies iránynak kellett volna lennie. Vörösmarty Tündérvölgye »régies kifejezéssel s részben-naív felfogásával a népieshez közelítő« ugyan, vagyis a fejlődés irányában halad, azonban »elszigetelt« és nem jelent határozott változást.

A népiesség igazi jelentőségét Toldy nem képes felfogni. Irodalmunk valóban forradalmi korszaka, és maga Petőfi érthetetlen marad számára, azzal a demokratikus radikalizmussal, amely 1848-ban a forradalmat létrehozta, nem tud mihez

kezdeni, még most utólag sem. Érdekes az az ellentmondás, amely itt kiütözik: a politikai szemlélet, a Nemzeti irodalom történetének nagy vívmánya, egyenes következménye az irodalom 48-as irányának. Csakhogy ez a szemlélet megkérdőjelezhető, ezért lesz elvonatkoztatott és egyoldalúan, kritikamentesen történeti jellegű, ezért nem képes arra, hogy az irodalom irányításába beleszóljon. A honoratior-ideológia ellentmondásai ebben nyilvánulnak meg végérvényesen. A megkérdőjelezett radikális szemlélet pedig nem képes arra, hogy azt a valóságot, amelynek eredményeképpen létrejött, megértse. Toldy ezen a ponton szakad el Vörösmartytól, akkor is, ha egyes részletmegállapításai helyesek. Vörösmartynak ugyanis éppen történelmi helyét nem képes felmérni s a költőt elszigeteli a valóságos fejlődéstől. Nem látja a meglévő kapcsolatot Vörösmarty és az irodalom forradalmi iránya között, nem veszi észre, hogy Vörösmarty Petőfi elődje és előfeltétele.

Irodalomtörténetírásunk első jelentős szakaszának korlátai ezzel válnak nyilvánvalóvá. A Nemzeti irodalom története összefoglalóan tartalmazza a korlátokat és a lehetőségeket egyaránt. Toldy személyes működése ez után visszaesést jelent.

Több cikkben, előadásban foglalkozik ugyan Vörösmartyval, de újat nem mond. A politikai összefüggések, amelyek megkérdőjelezett voltakban és korlátaik ellenére is fontos lépéssel vitték előbbre a Vörösmarty kérdés tisztázását, eltűnnek, és Toldy mindinkább visszatér kiindulópontjához, a tiszta esztéticizmushoz. Míg azonban akkor a valóság áttörte az elvont esztétikai kategóriákat, most éppen ezek akarja a társadalmi valóságot elleplezni, hogy ezzel is elősegítse a kiegyezést. Ami akkor kényszermegoldás volt, és amit a fejlődéshez való helyes viszony korrigált, most tudatos kísérletté válik, amely reakciós ideológiára irányul. Toldy utolsó munkáiban a kritika elválik a történeti szemlélettől, száraz és értelmetlen esztéticizálás lesz belőle, a történeti szemlélet pedig elveszti talaját és csak az a célja, hogy a feudalizmus és a kapitalizmus áruló kompromisszumát igazolja. Az irodalomtörténetírás története szempontjából ennek már nincs jelentősége, bár mint tünet nem érdektelen; kritikánk és irodalomtörténetünk fiatalabb művelői a 60–70-es években ugyanezt a vonalat viszik, élükön Gyulai Pállal, aki a század hátralévő részének irodalmi diktátora.

HALASZ ELŐD

Lódi Ferenc: Érelő évek

A Tiszatáji Magvető nemrégén adta ki Lódi Ferenc újabb verses kötetét. A költő az utóbbi két-három év termésével jelentkezik. A mintegy félszáz költeményt tartalmazó kötet Lódi írói fejlődésének új állomását jelzi. Ezeknek az újabb verseknek a tükrében a költő arca határozottabban rajzolódik elénk, biztosabban tudjuk megmutatni mind művészi fejlődésének előremutató jegyeit, mind pedig további kibontakozásának még most is meglévő gátló tényezőit.

Lódi Ferencnek eddig már két verses kötetet jelent meg: 1950-ben *Igy akarom* c. gyűjteményével, 1952-ben pedig a *Szeged*-del, egy hosszabb elbeszélő költeménnyel jelentkezett. Már ez a két kötet arról győzött meg bennünket, hogy Lódi egyike új életünk pártoshangú énekeseinek, akik témáiknak nagy részét a felszabadult magyar nép életéből merítik és művészi-eszmei célkitűzéseikben a szocialista realizmus elveit igyekeznek követni és megvalósítani.

Az *Érelő évek* egyik nagy előnyeként szintén azt kell megemlítenünk, hogy a

költő témáinak megválasztásában tudatosan törekszik új életünk legfontosabb kérdéseinek és jelenségeinek művészi felvetésére, ábrázolására. A társadalmi, a politikai téma mintegy alapanyaga ennek a költészetnek. A téma megválasztásának az az elve, melyet Lódi is követ, a szocialista jellegű, a pártos költészetnek természetes és szükségszerű állásfoglalása. Életünk nagy feladataiban, fontos kérdéseiben. Természetesen, nem arról van szó, hogy a társadalmi problematika kizárólagos élményanyaga lesz új költészetünknek, mintegy felváltva a polgári költészet uralkodó »személyes« és »szubjektív« témáit, kiszorítva az egyéni élet legsajátabb érzéseit és gondolatait. A szocializmusban az emberi tevékenység minden mozzanata annak a társadalomnak az erősítését és létét szolgálja, melyben a közösségi és az egyéni célok összhangra találnak. A polgári líra közösségtelenség és eltorzult individualizmusa az egyén és közösség feloldhatatlan dilemmáját fejezi ki a kapitalista társadalomban. A szocializmusban az egyéni és társadalmi célok és